Monika Wojakowska¹

**Konstytucyjne prawo jednostki do ochrony wolności
i praw człowieka a kształtowanie bezpieczeństwa
indywidualnego – interdyscyplinarne ujęcie problemu**

Słowa kluczowe: prawo konstytucyjne, państwo, administracja publiczna, bezpieczeństwo indywidualne, prawa człowieka

Keywords: constitutional right, state, public administration, individual security, human rights

Streszczenie

Zobowiązania państwa wobec człowieka i obywatela ujęto w Konstytucji RP, te dotyczące bezpieczeństwa w art. 5. Jednak zabrakło w tym dokumencie jednoznacznego określenia istoty tego pojęcia. Celem artykułu jest ukazanie potrzeby umieszczenia go w ustawie podstawowej. Analiza aktów prawnych, literatury w zakresie nauk o bezpieczeństwie, państwie i nauk prawnych oraz wyniki badań własnych pokazują, że społeczeństwo potrzebuje jednoznacznego zdefiniowania pojęć. Oczywiście podkreślono, że doprecyzowanie definicji bezpieczeństwa w Konstytucji RP nie jest prostym wyzwaniem, gdyż nie da się jej ująć w kategoriach bezwzględnych. Jednakże można podjąć próbę analizy w zakresie podmiotowego i przedmiotowego ujęcia problemu. Wykazano potrzebę spojrzenia na bezpieczeństwo indywidualne przez pryzmat rozwoju i wykorzystywania szans jednostki w świetle dobra wspólnego chronionego prawem.

¹ ORCID ID: 0000-0002-6201-9124, doktor, Instytut Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Szkoła Główna Służby Pożarniczej w Warszawie. E-mail: mwojakowska@sgsp.edu.pl.

Abstract**Constitutional right of an individual to the protection of freedom and human rights and shaping individual safety – interdisciplinary approach to the problem**

The obligations of the state towards people and citizens are included in the Constitution of the Republic of Poland, those concerning security in Art. 5. However, this document does not clearly define the essence of this concept. The aim of the article is to show the need to include it in the basic law. The analysis of legal acts, literature in the field of security, state and law, and own research shows that society needs an unambiguous definition of terms. Of course, it was emphasized that the clarification of the definition of security in the Polish Constitution is not a simple challenge, as it cannot be formulated in absolute terms. However, an attempt can be made to analyze the subjective and objective approach to the problem. The need to look at individual security through the prism of development and the use of individual opportunities in the light of the common good protected by law has been demonstrated.

I.

Problematyka „praw człowieka”, „prawa do wolności” oraz „prawa do bezpieczeństwa indywidualnego” są przedmiotem badań z punktu widzenia zainteresowań różnych dyscyplin naukowych. Na potrzeby przedmiotowych rozważań pojęcia zostaną omówione jako kategoria nauk o bezpieczeństwie z uwzględnieniem aspektu nauk prawnych jako podstaw źródłowych.

Bezpieczeństwo nie jest czymś trwałym, stabilnym i niezmiennym. Najlepszym tego dowodem są wydarzenia sprzed roku, kiedy nagle sytuacja pandemiczna związana z Covid-19 zachwiała naszą pewność o jutro, o zdrowie, o życie własne i bliskich. Dlatego słusznie rozpatruje się bezpieczeństwo jako „proces, w którym stan bezpieczeństwa i jego struktura podlegają dynamicznym zmianom stosownie do aktualnych uwarunkowań bezpieczeństwa. Innymi słowy, bezpieczeństwo oznacza ciągłą działalność jednostek,

społeczności lokalnych, państw lub organizacji międzynarodowych w tworzeniu stanu bezpieczeństwa”². Wszystkie te instytucje, podmioty, organizacje odgrywają znaczącą rolę w kształtowaniu bezpieczeństwa jednostki. Pomyślność tego procesu jest determinowana efektywnością organizacyjną państwa, w którym wolność i prawa człowieka oraz bezpieczeństwo jednostki chronione są prawem konstytucyjnym. Państwo jako niezwykle złożona organizacja społeczno-polityczna ma wobec obywateli wiele zobowiązań, w tym także w zakresie bezpieczeństwa. Jednak mimo rangi wartości jaką jest bezpieczeństwo, zabrakło jednoznacznego określenia istoty tego pojęcia w Konstytucji RP³. Warto podkreślić, że nad zasadnością dostosowania regulacji konstytucyjnych w kontekście zdefiniowania pojęcia bezpieczeństwa w ustawie podstawowej, już w 2015 r. dyskutowała Agnieszka Bień-Kacała, która słusznie konstatuje, że „kategoria bezpieczeństwa pojawia się wprost w Konstytucji RP z 1997 r., niemniej jednak wchodzi ona w zakres nienazwanych zasad konstytucyjnych”⁴. Szczegółową diagnozę problemu zaprezentowano na łamach Przeglądu Prawa Konstytucyjnego. A. Bień-Kacała uznała wówczas za istotne postawienie pytania o „przydatność i dostosowanie regulacji konstytucyjnej do podejmowania na jej podstawie działań zmierzających do utrzymania, podniesienia, ewentualnie przywrócenia pożądanego poziomu bezpieczeństwa, a także odporność samej ustawy zasadniczej na sytuacje zagrożenia bezpieczeństwa”⁵. Jednoznaczne określenie tego zagadnienia z pewnością ułatwiłoby rozstrzyganie spornych kwestii dotyczących bezpieczeństwa indywidualnego i zbiorowego, np. w czasie działań podejmowanych przez służby ratownicze podczas długotrwałej sytuacji kryzysowej związanej z pandemią Covid-19.

² R. Klamut, *Bezpieczeństwo jako pojęcie psychologiczne*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Rzeszowskiej” 2012, nr 17, s. 45.

³ Oczywiście doprecyzowanie definicji bezpieczeństwa w Konstytucji RP nie jest prostym wyzwaniem, gdyż nie da się jej ująć w kategoriach bezwzględnych. Jednakże można podjąć próbę analizy w zakresie podmiotowego i przedmiotowego ujęcia problemu, m.in. odniesienia do kwestii bezpieczeństwa jednostki – np. w ramach ograniczania praw i obowiązków obywatelskich (art. 31 ust. 3), bezpieczeństwa państwa (art. 146 ust. 4) czy kwestii bezpieczeństwa ekologicznego (art. 74 ust. 1).

⁴ A. Bień-Kacała, *Bezpieczeństwo w Konstytucji RP z 1997 r. – wstępna diagnoza*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2015, nr 2, s. 12.

⁵ Ibidem.

II.

Czesław Znamierowski, rozważając o istocie funkcjonowania społeczeństw, podkreśla potrzebę istnienia władzy w państwie, zwłaszcza w kontekście organizowania bezpieczeństwa. Pisze wprost: „zbiorowość bardzo liczna, a tym samym szeroko rozsiada na pewnym obszarze ziemi, nie jest w stanie, jako nieorganizowana masa czuwać nad swoim bezpieczeństwem zewnętrznym i nad porządkiem wewnętrznym”⁶. W rezultacie ludzie od zawsze łączyli się w większe zbiorowości, aby skuteczniej stawiać czoło przeciwnościom. Waldemar Kitler – określa to w sposób następujący – „zbiorowości te nabrały z czasem cech, dzięki którym określono je jako wielkie grupy społeczne o szczególnym sposobie organizacji jaką jest państwo”⁷. Państwo ma wiele pojęć, każde z nich zawiera istotne niuanse świadczące o jego sile i znaczeniu w życiu człowieka. Na potrzeby przedmiotowych rozważań wybrano dwa, zdaniem autorki, najbardziej oddające rolę i znaczenie państwa. Platon zaakcentował w swojej definicji siłę jedności działań, opartą na efektywnej organizacji. Uważał, że państwo jest „organizmem społecznym pozwalającym na zharmonizowanie działań klas ludzkich w jedną całość, rządzącym się cnotą sprawiedliwości i porządku w wykonywaniu obowiązków”⁸. Arystoteles w sposób szczególnie podkreślił wartość dobra wspólnego chronionego prawem. Definiował państwo jako „wspólnotę terytorialną i organizację obejmującą zakresem swojego działania ogół członków zamieszkujących dane terytorium”⁹. Arystoteles traktował państwo jako wspólnotę różnych grup ludzi niezbędnych do jego istnienia. Podkreślał tym samym ludzki charakter państwa. Bowiern analizując czynniki warunkujące byt państwowy, zawsze zwraca się uwagę na ludność żyjącą w obrębie państwa na określonym terytorium, zabiegającą o zorganizowanie sobie życia spokojnego i szczęśliwego według swojego pomysłu i warunków stwarzanych przez państwo. Warto podkreślić, że tworzenie dogodnych warunków do zrównoważonego rozwoju społeczeństw, domaga się znajomości potrzeb jednostki czy

⁶ Cz. Znamierowski, *Szkola prawa. Rozważania o państwie*, Warszawa 1999, s. 78.

⁷ W. Kitler, *Bezpieczeństwo narodowe. Podstawowe kategorie, dylematy pojęciowe i próba systematyzacji*, „Zeszyt Problemowy” 2010, nr 1.

⁸ Platon, *Państwo*, t. 1, Warszawa 1994.

⁹ Arystoteles, *Polityka*, t. 7, Warszawa 1964.

lokalnej społeczności, a tym samym także lokalnych zagrożeń. W związku z tym dbanie o rozwój jednostki i stwarzanie możliwości do wykorzystywania szans powinno odbywać się na różnych szczeblach organizacji państwa w ramach przyjętego podziału administracyjnego. Bowiem to na poziomie jednostek samorządu terytorialnego zachodzi większość procesów społeczno-gospodarczych, których efekty kształtują jakość życia obywateli. Przejawia się to zwłaszcza w wymiarze dostępności do dobrych miejsc pracy czy usług publicznych. W konsekwencji determinuje możliwość realizacji aspiracji życiowych w duchu wolności i poszanowania praw człowieka, a tym samym warunkuje jakość poczucia bezpieczeństwa indywidualnego i zbiorowego.

III.

Roman Kuźniar pisze „bezpieczeństwo człowieka – traktowane jako zagadnienie wielowymiarowe i wieloaspektowe – pozostaje w ścisłym związku z problematyką prawa oraz sprawiedliwości”¹⁰. Warto także podkreślić, że pełna koncepcja praw człowieka, broniących jego bezpieczeństwa w różnych wymiarach życia, znajduje odzwierciedlenie w podstawowych aktach prawnych wielu państw, ma zatem wymiar międzynarodowy. Szczególną troską prawną objęto ochronę wolności i praw człowieka. Problem wolności jest centralnym problemem europejskiej myśli politycznej. Wykorzystanie wolności to, inaczej mówiąc, kształtowanie świata własnego i świata wspólnego według swoich wyobrażeń. Napięcie między wolnością a bezpieczeństwem jest jednym z głównych wyzwań współczesnego państwa, a rozwiązanie tego problemu jest zwyczajnie trudne. Każdy człowiek powinien szanować wolność i prawa innych¹¹. W świetle postanowień konstytucji RP, wolność człowieka podlega ochronie prawnej, każdy jest obowiązany szanować wolności i prawa innych, nikogo nie wolno zmuszać do czynienia tego, czego prawo mu nie nakazuje¹².

¹⁰ R. Kuźniar, *Prawa człowieka. Prawo, instytucje, stosunki międzynarodowe*, Warszawa 2008.

¹¹ B. Hołyst, *Bezpieczeństwo jednostki*, Warszawa 2014, s. 329.

¹² Art. 31 ust 1 i 2 Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.).

W doktrynie prawa jedną z najważniejszych wartości człowieka jest wolność osobista. Warto zatem przypomnieć sformułowanie wypowiedziane przez Johna Locke’a, że: „być wolnym – to znaczy dysponować i swobodnie, zgodnie z własnym sumieniem, kierować własną osobą, działaniem, majątkiem, całą swą własnością z przyzwoleniem prawa, któremu się podlega, nie być poddanym czyjejś arbitralnej woli, ale kierować się bez przeszkód własną wolą”¹³. Do poglądów Johna Locke’a nawiązano w Deklaracji Praw Wirginii z 12 czerwca 1776 r.¹⁴, gdzie w § 1 tego dokumentu zaznaczono, iż: „wszyscy ludzie są z natury w równym stopniu wolni i niezależni oraz posiadają pewne przyrodzone prawa (...) te prawa to korzystanie z życia i wolności (...) oraz dążenie i osiągnięcie szczęścia i bezpieczeństwa”¹⁵. Istotne znaczenie posiada również Deklaracja Niepodległości Stanów Zjednoczonych z 4 lipca 1776 r., w której wymieniono termin „wolność osobistą” po „prawie do życia” podkreślając, że jest ona niezbywalnym prawem człowieka.

Analiza genezy i międzynarodowych standardów regulacji prawnych dotyczących najważniejszych praw jednostki ludzkiej, czyli wolności i bezpieczeństwa osobistego doprowadza nas do francuskiej Deklaracji Praw Człowieka i Obywatela z 26 sierpnia 1789 r., która stanowi część porządku konstytucyjnego Francji¹⁶. Artykuł 2 tego dokumentu deklaruje, że „celem każdej organizacji politycznej jest zachowanie naturalnych i niepodlegających przedawnieniu praw człowieka. Prawami tymi są: wolność, własność, bezpieczeństwo i opór przeciw uciskowi”¹⁷. Z kolei 10 grudnia 1948 r. Zgromadzenie Ogólne ONZ przyjęło i proklamowało w formie rezolucji Powszechną Deklarację Praw Człowieka. W art. 3 tego dokumentu ustanowiono zasadę, że: „Każdy człowiek ma prawo do życia, wolności i bezpieczeństwa osobistego”¹⁸. Nie ulega zatem wątpliwości, że przyjęcie tej deklaracji

¹³ J. Locke, *Dwa traktaty o rządzie*, Warszawa 1992, s. 201. Warto jeszcze zaznaczyć, że Autor zwracał szczególną uwagę na znaczenie, jakie posiada wolność jednostki ludzkiej, nad którą inni nie posiadają władzy oraz którą tylko człowiek może swobodnie dysponować.

¹⁴ P. Sarnecki, *Najstarsze konstytucje z końca XVIII i I połowy XIX wieku*, Warszawa 1997, s. 11–13.

¹⁵ *Prawa i obowiązki obywateli. Wybór źródeł*, red. Z. Kędzia, Wrocław 1978, s. 27.

¹⁶ Z. Jarosz, *Konstytucja V Republiki Francuskiej*, Warszawa 1997, s. 74–90.

¹⁷ P. Sarnecki, op.cit., s. 18.

¹⁸ Art. 3 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka z 10 grudnia 1948 r. <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/onz/1948.html> (15.08.2021).

wywarło ogromny wpływ zarówno na rozwój prawa międzynarodowego, ale też na kierunki kształtowania polityki bezpieczeństwa międzynarodowego.

IV.

Analizując normy programowe, wnioskuje się, że „państwo jest podmiotem bezpieczeństwa, a jednostka jego podmiotem referencyjnym”¹⁹. Piotr Winczorek słusznie zauważa, że „podmiotowość państwa znajduje potwierdzenie w innych konstytucjach państw unijnych, przy czym podkreślić należy rzadkość występowania w nich generalnych stwierdzeń typu – celem państwa jest bezpieczeństwo”²⁰. Wobec powyższego prawo do wolności jest ściśle związane z prawem jednostki do bezpiecznego życia i rozwoju w zgodzie z przyjętymi normami i aktami prawa tak narodowego, jak i międzynarodowego. Jerzy Wolanin we wstępie do rozważań o bezpieczeństwie, podkreśla, że każdy obywatel ma prawo czuć się bezpieczny wszędzie tam, gdzie przebywa i funkcjonuje²¹. Z kolei w innej części podkreśla, że bezpieczeństwo nie da się ująć w kategoriach bezwzględnych i że jest ono ściśle związane z subiektywnym odbiorem jednostki. Bezpieczeństwo jest jedną z fundamentalnych potrzeb człowieka, subiektywnie przez niego postrzegane²².

W 1994 r. opublikowano Raport Programu Narodów Zjednoczonych do spraw Rozwoju (UNDP), który stanowi kluczowy dokument do studiów nad bezpieczeństwem ludzkim²³. W Raporcie dokonano interpretacji bezpieczeństwa jednostki i związku pomiędzy zrównoważonym rozwojem a bezpieczeństwem. Twórcy raportu doszli do wniosku, że zagrożenie bezpieczeństwa zbyt długo definiowane było jako bezpieczeństwo terytorium wolnego od zewnętrznej agresji, jako ochrona narodowego interesu w polityce zagranicznej czy jako światowe bezpieczeństwo wolne od nuklearnego zagrożenia. Tymczasem dla większości ludzi brak poczucia bezpieczeństwa wynika nie ze strachu przed

¹⁹ M. Brzeziński, *Bezpieczeństwo jako wartość konstytucyjna*, Warszawa 2019, s. 257.

²⁰ P. Winczorek, *Komentarz do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.*, Warszawa 2008, s. 25.

²¹ J. Wolanin, *Od redaktora*, „Przegląd Komunalny” 2007, nr 11.

²² Ibidem.

²³ A. Urbanek, *Ludzki wymiar bezpieczeństwa*, [w:] *Wybrane problemy bezpieczeństwa. Dziedziny bezpieczeństwa*, red. A. Urbanek, Słupsk 2013, s. 47.

światową katastrofą, ale z obawy o codzienny byt²⁴. Stworzona koncepcja *human security*²⁵ wyróżniła dwa główne nurty. Po pierwsze, oznacza bezpieczeństwo wolne od tak przewlekłych problemów jak głód, choroby i prześladowanie [*freedom from want*]. Po drugie, oznacza ochronę przed nagłymi i bolesnymi wypadkami w życiu codziennym – czy to w domu, pracy bądź w społeczeństwie [*freedom from fear*]²⁶. W związku z powyższym zdefiniowano cztery podstawowe determinanty określające koncept *human security*. Po pierwsze bezpieczeństwo ludzkie jest pojęciem uniwersalnym, ponieważ dotyczy całej ludzkości, bez względu na miejsce zamieszkania, ponieważ zagrożenia takie jak bezrobocie, przestępczość, narkomania, zanieczyszczenie środowiska, choroby czy naruszenie praw człowieka są wszechobecne. Po drugie wszystkie elementy są współzależne, wzajemnie powiązane – ubóstwu i niedożywieniu towarzyszy przestępczość, następuje brutalizacja życia społecznego, walka o przetrwanie, łamanie praw człowieka, zagrożenia epidemiologiczne, ucieczki itp. Trzecią determinantą jest łatwość w zapewnianiu prewencji niż późniejsza interwencja, i to co najważniejsze czwarte, w centrum stawia człowieka, a nie państwo, bowiem bezpieczeństwo ludzkie jest kategorią subiektywną, wiąże się z indywidualnie i instynktownie odczuwalnym poczuciem braku bezpieczeństwa²⁷. Powyższe wnioski jasno wskazują na ewolucję koncepcji bezpieczeństwa: od ujęcia realistycznego opartego na terytorialnym bezpieczeństwie państw, do skupienia się na bezpieczeństwie jednostek.

V.

Jakość życia obywateli – rozumiana przez pryzmat rozwoju i możliwości wykorzystywania szans – przekłada się na jakość funkcjonowania społeczeństwa, w rezultacie także na wysoki poziom bezpieczeństwa państwa. Każda działalność jednostki lub zbiorowości powinna mieć wymiar kolektywny i ukie-

²⁴ B. Bombała, *Pytanie o paradygmat nauk o bezpieczeństwie- ujęcie personalistyczno-fenomenologiczne*, „Zagadnienia Naukoznawstwa” 2017, nr 1(53), s. 102.

²⁵ Po raz pierwszy użyto tego sformułowania na konferencji w San Francisco w 1945.

²⁶ *United Nations Development Program, Human Development Report 1994*, New York 1994, s. 22.

²⁷ M. Skarżyński, *Homo Securitas*, [w:] *Jednostka wobec wyzwań zmieniającego się środowiska bezpieczeństwa*, red. I. Andruszkiewicz, M. Skarżyński, Poznań 2015, s. 38.

runkowany na dobro wspólne. Trafnie opisuje to Mieczysław Krąpiec – „Tylko w myśl koncepcji wspólnego dobra, które jest wspólnym celem ludzkiego działania osobowego, wzrost dobra poszczególnej osoby (w jej poznaniu, moralnym postępowaniu i twórczości) staje się zarazem wzrostem dobra całego społeczeństwa. Doskonalenie się osobowe nie dokonuje się wtedy niczym kosztem, a służy wszystkim, gdyż tym lepsze jest społeczeństwo, im lepsi intelektualnie, moralnie i twórczo są jego obywatele”²⁸. Wobec powyższego nadrzędnym celem państwa i społeczeństwa jest umożliwienie jak najpełniejszej realizacji wspólnego dobra przez stwarzanie koniecznych warunków (prawnych, administracyjnych, materialnych i kulturowych) do rozwoju jednostki. Anna Karwińska słusznie zauważa, że „człowiek jest istotą biologiczną, psychiczną oraz społeczną, co ma decydujący wpływ na jego sposób funkcjonowania w różnych kontekstach społecznych”²⁹. Nowoczesne podejście do funkcjonowania administracji publicznej, oparte na podmiotowym, a nie przedmiotowym podejściu do obywatela, sprawi, że budowanie wspólnego dobra publicznego będzie samo w sobie motywacją do aktywnego działania w ramach obowiązującego prawa. Administracja publiczna z racji specyficznej i ważnej społecznie misji realizowanej na rzecz dobra wspólnego, w tym także na rzecz dobra publicznego jakim jest bezpieczeństwo, powinna w sposób szczególny zabiegać o wysoką jakość świadczonych usług³⁰. Podstawą realizowanych przez nią zadań staje się rozwiązywanie złożonych problemów społecznych, efektywne dostarczanie usług publicznych, a także zarządzanie organizacjami i sprawami publicznymi w obliczu ciągłych zmian. W związku z tym kluczowe w funkcjonowaniu administracji publicznej staje się rozwijanie umiejętności współpracy opartej na partnerstwie i wzajemnym zaufaniu wspomagającym budowanie więzi społecznych. Oczywiście budowanie trwałych więzi jest długim procesem, wymagającym czasu i obustronnego zaangażowania. Dlatego też istotnym czynnikiem warunkującym sprawność tegoż procesu jest skuteczne komunikowanie się, przekaz informacji, identyfikacja wzajemnych potrzeb i oczekiwań. Preferowany jest otwarty i wielostronny

²⁸ M. Krąpiec, *Państwo*, [w:] *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, t. 7, Lubin 2006, s. 978–979.

²⁹ A. Karwińska, *Socjalizacja w perspektywie indywidualnej i społecznej*, [w:] *Odkrywanie socjologii. Podręcznik dla ekonomistów*, red. A. Karwińska, Warszawa 2008, s. 192–193.

³⁰ M. Wojakowska, *Marketing relacji w administracji publicznej wobec wyzwań zarządzania bezpieczeństwem*, „Zeszyty Naukowe SGSP” 2018, nr 65, t. 1, s. 113.

dialog, zwłaszcza w kwestiach związanych z regulacjami prawnymi zabezpieczającymi prawa człowieka i jego poczucie bezpieczeństwa indywidualnego.

Przyszłością zarządzania bezpieczeństwem państwa winno się uczynić wartość pracy zespołowej w interdyscyplinarnych zespołach eksperckich, których zadaniem byłoby między innymi wypracowanie definicji bezpieczeństwa, której brzmienie pojawiłoby się w Konstytucji RP. W rezultacie pomogłoby to w organizacji bezpieczeństwa, zarówno w fazie przygotowania, jak i w fazie reagowania. Z pewnością dobrym rozwiązaniem będzie wdrażanie projektów mających na celu kształtowanie kultury bezpieczeństwa poprzez odpowiednią edukację społeczeństwa, realizację programów prewencyjnych budujących odporność społeczności na wypadek zdarzeń niekorzystnych. Szczególny nacisk powinien być położony na kształcenie władz lokalnych odpowiedzialnych za bezpieczeństwo (wojewodów, starostów, burmistrzów), a także opracowywanie programów szkoleń dedykowanych lokalnym liderom bezpieczeństwa, czyli osobom z inicjatywą lokalną, obdarzanych autorytetem wśród danej społeczności. Zadaniem lokalnych liderów bezpieczeństwa byłoby inicjowanie przedsięwzięć edukacyjnych poprzez tworzenie przyjaznej przestrzeni do rozwoju jednostki oraz poznania swoich praw i możliwości jakiegoś państwa.

Literatura

Arystoteles, *Polityka*, t. 7, Warszawa 1964.

Bień-Kacała A., *Bezpieczeństwo w Konstytucji RP z 1997 r. – wstępna diagnoza*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2015, nr 2.

Bombała B., *Pytanie o paradygmat nauk o bezpieczeństwie – ujęcie personalistyczne – fenomenologiczne*, „Zagadnienia Naukoznawstwa” 2017, nr 1.

Brzeziński M., *Bezpieczeństwo jako wartość konstytucyjna*, Warszawa 2019.

Hołyst B., *Bezpieczeństwo jednostki*, Warszawa 2014.

Jarosław Z., *Konstytucja V Republiki Francuskiej*, Warszawa 1997.

Karwińska A., *Socjalizacja w perspektywie indywidualnej i społecznej*, [w:] *Odkrywanie socjologii. Podręcznik dla ekonomistów*, red. A. Karwińska, Warszawa 2008.

Prawa i obowiązki obywateli. Wybór źródeł, red. Z. Kędzia, Wrocław 1978.

Kitler W., *Bezpieczeństwo narodowe. Podstawowe kategorie, dylematy pojęciowe i próba systematyzacji*, „Zeszyt Problemowy” 2010, nr 1.

- Klamut R., *Bezpieczeństwo jako pojęcie psychologiczne*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Rzeszowskiej” 2012, nr 17.
- Krąpiec M., *Państwo*, [w:] *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, t. 7, Lubin 2006.
- Kuźniar R., *Prawa człowieka. Prawo, instytucje, stosunki międzynarodowe*, Warszawa 2008.
- Locke J., *Dwa traktaty o rządzie*, Warszawa 1992.
- Platon, *Państwo*, t. 1, Warszawa 1994.
- Sarnecki P., *Najstarsze konstytucje z końca XVIII i I połowy XIX wieku*, Warszawa 1997.
- Skarżyński M., *Homo Securitas*, [w:] *Jednostka wobec wyzwań zmieniającego się środowiska bezpieczeństwa*, red. I. Andruszkiewicz, M. Skarżyński, Poznań 2015.
- Urbanek A., *Ludzki wymiar bezpieczeństwa*, [w:] *Wybrane problemy bezpieczeństwa. Dziedziny bezpieczeństwa*, red. A. Urbanek, Słupsk 2013.
- Winczorek P., *Komentarz do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.*, Warszawa 2008.
- Wojakowska M., *Marketing relacji w administracji publicznej wobec wyzwań zarządzania bezpieczeństwem*, „Zeszyty Naukowe SGSP” 2018, Nr 65, t. 1.
- Wolanin J., *Od redaktora*, „Przegląd Komunalny” 2007, nr 11.
- Znamierowski Cz., *Szkola prawa. Rozważania o państwie*, Warszawa 1999.